

A nemzeti öneszmélés korszakának történeti kutatása

A hazai újkor történetének kutatása, mely a XIX. századot és a XX. század első két évtizedét foglalja magába, régi hagyományokra tekint vissza. A tudomány szintjére e korban emelkedett történetírás művelői mint úttörők lelkesen tanulmányozták a század sokrétű problémáit, a teret hódító, de ugyanakkor feudális maradványokkal teli kapitalista gazdasági és társadalmi viszonyokat, a jelentkező új eszméket, politikai eseményeket.

Ez azonban nem azt jelenti, hogy az újkori társadalom fejlődésének története a legapróbb részletekig tisztázódott. A vázolt kép az újkorról még mindig mozaik-szerű, sok szempontból hiányos, s nem egy kérdését alig vagy hamisan ismerjük. Úgy vélem, nem tévedünk, ha ezek közé soroljuk a nemzeti öneszmélés problémáját is hazai viszonylatban.

A nemzet-fogalmat mai értelemben mint a társadalmi fejlődés adott szakaszában kialakuló társadalmi kategóriát polgári történetíróink még nem vagy alig használták. De látták azokat az eredményeket, melyek alapvető változást hoztak a társadalmi fejlődés terén a XIX. században. Ezzel kapcsolatosan kívánjuk megemlíteni, hogy 1899 utolsó heteiben és napjaiban közíróink, történetíróink a XIX. századtól búcsúzva büszkén fejtegették az újságok és hetilapok hasábjain, hogy az elköszönő évszázad gazdasági, tudományos és kulturális eredményekben az emberiség legnagyobb korszaka volt. Ebben a században — hangsúlyozták — vált nagykorúvá az emberiség. S ha arra is gondolunk, hogy a XIX. század Közép- és Kelet-Európa népei számára a nemzeti öneszmélés kiteljesedésének, nemzetté válásának is az időszaka, valóban hangsúlyozható: az itt élő társadalom ekkor vált nagykorúvá, és tárult ki a kapu előtte a „férfikor“ feladatainak megoldására. A politikai öneszmélés történeti folyamatában a nemzetté vált népet a szakképzettséget szerzett ifjúhoz hasonlíthatjuk, aki lelkes elhatározással lép munkába, s rövid idő alatt nevet szerez magának. A nemzetté válás után a közép- és kelet-európai népek többet alkottak és vívtak ki évtizedek, évek, sőt hónapok alatt, mint azelőtt évszázadokon át.

Jellemző ez a hazai társadalmi fejlődésre is. A gazdasági és egyben a politikai életben élenjáró, haladó erők szorgalmazására és a paraszti tömegek követelésére — mintegy a nemzetté válás befejező aktusaként — a század közepe táján eltörlik a jobbságát, a földet tőkés tulajdonná nyilvánítják, s kimondják az iparszabadságot. Ezekkel az intézkedésekkel akadálymentessé vált az út a nemzetté válás bábjára, a tőkés termelési viszonyok kibontakozása előtt nálunk is.

A foglalkozási szabadság és a tőkés tulajdon elismerése, melyhez a feudális jellegű függőség megszüntetése után a polgári értelemben vett személyi szabadság is járult,

ösztönzőleg hatott a korabeli viszonyok között. Elismerésre méltó munkaszellem ragadta magával az embereket a gazdasági élet minden ágában, a tudományok művelése terén, a művészi alkotásokban. Nem véletlenül nevezték a századvégi közírók e kort hazai viszonylatban is „a munka századának“. De míg a tömegek az öntudatos munkával életszínvonaluk javítására törekedtek, addig a tehetősek új vagyonok szerzésének lehetőségeit látták a korszellem megerősödésében, ennek megfelelően cselekedtek, s ez szívós osztályharcok előidézőjévé vált. Az uralkodó osztályok nacionalista, nemzetiségeket elnyomó politikája viszont a nemzeti felszabadulási harc megerősödését vonta maga után.

A nemzetté alakulás folyamatának befejeződése új politikai célkitűzést vetett fel: a nemzeti államok megteremtését. A nemzeti egyesülésért és a nemzeti állam megteremtéséért szálltak síkra 1848-ban az olaszok, románok, magyarok, csehek. A forradalmak fegyveres leverése nem jelentette a célkitűzésekről való lemondást. Alig egy évtized múlva újabb erővel törnek fel a nemzeti egység megteremtéséért folyó küzdelmek a közép- és kelet-európai népek soraiban, melyeket egész Európa haladó erői rokonszenvvel kísérték, és szót emeltek érdekükben. Ebben a vonatkozásban jellemző Edmund About neves francia írónak és publicistának az ötvenes évek végén tett megállapítása, melyet Marx is figyelemre méltatott. About így ír: „Egész Európa várakozási állápontra helyezkedik, s nyugtalanul várja a kérdések mindent átfogó megoldását, hogy megteremtődjék Európában és Keleten a tartós béke. Ez a cél azonban csak abban az esetben érhető el, ha kontinensünk szervezése meg fog felelni a harcoló leigázott nemzetek kívánságának és szükségleteinek.“ A problémák megoldására a következőket ajánlja: „A lehetőségeknek megfelelően mindenütt támogatni kell egységes nemzeti államok létesítését, ezek hivatottak erős egységbe tömöríteni a közös eszméket és törekvéseket követő lakosságot.“

Az események igazolták az előrelátást. 1859-ben Moldvában és Havasalföldön mozdultak meg erők a nemzeti államban való egyesülésért. Ugyanebben az időben áll újra csatasorba az olasz nép, majd folyik a küzdelem a nemzeti állam létrehozásáért Magyarországon, Németországban, Lengyelországban. E harcok a hatvanas-hetvenes években részleges eredményekkel zárulnak, majd folytatódnak és beteljesülnek az első világháború után.

Hazai viszonylatban az említett kérdést illetően egy számottevő jelenségről nem szabad elfeledkezniünk, helyesebben erre kell figyelmünket összpontosítanunk, ha a történeti fejlődés reális képét akarjuk megkapni. Reflektorfénybe kell állítani az együtt lakó román, magyar, német és más nemzetiségű népi tömegek és haladó erők együttműködését, évszázadok óta elmélyülő közös munkáját a gazdasági, társadalmi, kulturális és politikai élet területén. Míg egy sereg nemzet XIX. századi fejlődésének tanulmányozásakor a történésznek a nemzeti állam megalakulásáért folyó harc kérdésén kívül csupán a polgári demokratikus célkitűzések szociális jellegű vonatkozásaira kell a figyelmét koncentrálnia, addig hazai viszonylatban helyet kell hogy kapjon a kutatásban az említettek mellett a nemzetiségi kérdés minden oldala, az uralkodó osztályok politikai ellentétei, küzdelmei, nemzeti ellentéteket szító mesterkedései, de ugyanakkor az együtt lakó tömegek mindennapi valósága, egymás kölcsönös megbecsülése, támogatása, közös munkája s nem utolsósorban a népi sajátosságok és azok alakulása. E tekintetben is arra kell törekednie a történésznek, hogy minél teljesebb dokumentáció alapján tárja fel a valóságot. S ez csak akkor válik lehetővé, ha a román nép és az együttélő magyar, német és más nemzetiségek múltját nem egymástól elszigetelten vizsgáljuk, hanem szoros összefüggésében, kapcsolataiban.

Polgári történetírásunk már a múlt század végén s e század elején rendszeresen vizsgálta az egész XIX. század gazdasági, társadalmi és politikai jelenségeit. Pozitívista jellegű művei ma is forrásértékkel bírnak. A nemzeti öneszmélés, nemzetté alakulás és az ezt követő időszak problémáival ugyancsak sokat foglalkoztak román, magyar, német és más historikusaink. Mivel azonban témaválasztásuk szűk körű, egyoldalú és gyakran önkényes volt, a közelmúltról csak mozaikképet adhattak. Így többek között egy-egy fejezetét az abszolutizmus és dualizmus kormányzati rendszereinek nemzetiségeket elnyomó politikájáról, a törvényhozásról, a román és szász polgárság politikai programjairól. Helyet kapott a kutatások során az oppozíciós pártok tevékenységének, politikai vezéregyéniségek szereplésének kérdése is. Ezek a munkák utalnak a harcok különböző fázisaira s a nemzeti mozgalom nagyobb eseményeire is. Érdeklődéssel fordultak e történetírók a XIX. század kulturális problémái felé, főleg az egyházak gondozásában álló iskoláknak a társadalmi és politikai harcokban játszott szerepét elemezték. A szorgos munka nyomán román, magyar és német nyelvű forrásgyűjtemények is jelentek meg a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatban (T. V. Păcățian, Silviu Dragomir, Jakabffy Elemér szerkesztésében). Ezek ma is nélkülözhetetlenek a kutatók számára.

Mint úttörők e történetírók a nemzetiségi kérdés bármely vonatkozását vizsgálták, eredetét nyújthattak az olvasónak. De eltekintve néhány kiváló történész művétől (Iorga, Xenopol, Jakab Elek, Márki Sándor), a megjelent munkák, tanulmányok szükségszerűen hiányosak, mivel nem a teljes dokumentáció alapján születtek. Ennek következtében gyakran tévesen is vázolták az eseményeket, és hibásan értelmezték őket. Pozitív bennük az, hogy szerzőik egyéni tapasztalataikra is támaszkodtak a történelmi valóság ábrázolásában, de ez néha odavezetett, hogy az értékelés a történelmi események közvetlen hatása alatt történt, s így nem mentesek a szubjektívizmustól. S ami talán a legfontosabb, kutatásaikban szinte kizárólag az uralkodó nemzet nemzetiségi politikáját s az elnyomott nemzetiségek politikai vezéregyéniségeinek, pártjainak harcát elemezték, anélkül, hogy kitértek volna a tömegek történelmi szerepének vizsgálatára. Ezért a társadalmi valóságról festett képük revidéálásra szorul.

Ilyen örökséget vettek át történészeink az ország felszabadulása után a nemzeti kérdés múltjának kutatását illetően. Nem szegény ez az örökség, de teljessé, a történelmet híven ábrázoló valódi értékévé csak akkor lesz, ha tovább gyarapítjuk.

Marxista—leninista történetírásunk szorgos munkával látott hozzá a nemzeti kérdés kutatásának elmélyítéséhez, a hibás nézetek tisztázásához. Ha kezdetben nem is élt még tudatosan a történészekben a nemzeti önismeretet elősegítő kérdések tanulmányozásának fontossága, szaktudományuk tárgyánál fogva akaratlanul is ennek a kívánságnak tettek eleget, annál is inkább, mivel a polgári történetírásnak azokat a fogyatékoságait kívánták helyrehozni, amelyeket a népi tömegek történelemformáló szerepének elhanyagolása terén követett el.

Történészeink új szemlélet alapján kezdtek hozzá a nemzetiségi kérdés tanulmányozásához. Román, magyar és német kutatók kapcsolódtak be a munkába. Rövid tájékozódási időszak után Victor Cheresesiu kezdeményezésére megalakult a kérdést közös erővel tanulmányozó munkacsoport, bevonva ebbe a kutatásba a marosvásárhelyi, nagyszabenyi és aradi történészeket is. Legfontosabb feladatként a nemzeti öneszmélési folyamat egyik kulskérdésének, az 1848-as forradalom előzményeinek és magának a forradalomnak a tanulmányozását tekintették. Az ered-

mény rövid néhány év alatt jelentkezett: három kötetet kitevő, mintegy 3600 lapnyi gépírási anyag a bukaresti, bécsi és budapesti, valamint az erdélyi levéltárakból. A polgári történetírók kiadta dokumentumkötetekkel szemben, melyek főleg általános jellegű és központi kérdésű iratokat tartalmaznak, ez a nyomdakész állapotban levő új gyűjtemény gazdag helyi vonatkozású írásokat bocsát a kutatás rendelkezésére az erdélyi megyei, városi és más jellegű alapokból. Ez lehetővé teszi a történész számára, hogy az 1848-as eseményeket részleteiben tanulmányozhassa s kitagoghassa a különböző vidékek sajátos törekvéseit. Ugyanakkor biztosítja a legkisebb, politikailag szervezett egységnek, az erdélyi falunak sokoldalú megismerését, törekvésének kihámozását s nem utolsósorban az együttélő román, magyar és német erők összefogásának tanulmányozását konkrét formában. Nem sokkal később, e munkacsoport megalakulása után megkezdődött az összegyűjtött gazdag forrásanyag első feldolgozása is. A nagyszámú helyi vonatkozású anyagra is támaszkodva Victor Chereșteșiu műve (*Adunarea națională de la Blaj*, 3—5/15—17 mai 1848. București, 1966) egyaránt kivívta a hazai és határokon túli történészek elismerését.

A tíz kötetre tervezett iratanyag gyűjtése tovább folyik. Igaz, a feltárt dokumentumokban sok a nemzeti ellentétekre utaló adat, de állíthatjuk, hogy a közös harc eszméje, az ezért való lelkesedés és közös küzdelem nagyobb nyomatékkal csendül ki belőlük, elsősorban az említett helyi jellegű anyagból. S éppen ebben látjuk e gyűjtemény legnagyobb értékét a jövő kutatása számára. E kötetek azt az űrt fogják kitölteni, amelyet a román, magyar és német népi tömegek együttműködésének mellőzésével a polgári történetírás hagyott az 1848—1849-es forradalom előtti időszakra és a szabadságharcra vonatkozóan. Az anyag kiválóan alkalmas a nemzetiségi önismeret történelmi megalapozására.

A nemzeti kérdés 1848 utáni időszakának tanulmányozása az utóbbi években bontakozott ki alapvető úttörő munka nyomán, melyet Bányai László végzett közvetlenül a felszabadulás utáni években. Tanulmányai, melyek a közös harci hagyományok értékes eseményeit örökítették meg, arra ösztönözték a fiatal kutatókat, hogy ebbe az irányba orientálódjanak. Így születtek újabb tanulmányok, tanulmánykötetek és önálló munkák a román, magyar és német parasztok és munkások közös harcairól a kizsákmányolás ellen, a szabadságért. Ezeknek a kutatásoknak az eredménye tükröződik a *Din istoria Transilvaniei — Erdély története* című mű második kötetében.

Az erdélyi nemzeti kérdést tanulmányozó történetírásunk azonban nem állhat meg ezen a szinten. A kutatások során számos olyan adatra bukkantak a történészek, amelyek arra hívták fel a figyelmet, hogy múltunkat, melyre jelenünk támaszkodik, épül, nemcsak kiemelkedő harcok jellemzik, a román nép és az együttélő nemzetiségek nemcsak a harcban fogtak össze a történelem pirosbetűs vasárnapjain, ünnepnapjain, hanem a dolgos hétköznapiokon is.

Nem kívánjuk újra s még egy változatban meghatározni a történettudomány tárgykeretét és célkitűzéseit. Szeretnők azonban hangsúlyozni, hogy egy terület, egy ország történetét csak akkor ismerhetjük meg mélyrehatóan, ha elsősorban minden problémáját azonos súllyal és mértékkel vizsgáljuk, másodsorban, ha az ott élő tömegeknek nem csupán kardforgató eseményeit, hanem mindennapi foglalkozásait is tanulmányozzuk, természetesen az említett kritériumok figyelembevételével. Ez annál is szükségesebb, mivel éppen a munka az, amely egy ember életének s egy társadalom létének is jó részét kitölti. Erdély számos területén közvetlen szomszédságban éltek és élnek románok mellett magyarok, németek és más nemzetiségűek. Kapcsolatuk nyilván állandó jellegű volt, nemcsak a harcban, hanem a munkában, sőt gyakran a pihenés óráiban is. Nem tévedünk tehát, ha arra hívjuk fel a figyel-

met, hogy nemzetiségi önismeretünk megalapozásában erről a szempontról nem szabad megfeledkeznünk.

Nem tagadjuk — s erre már utaltunk —, hogy a múltban voltak nemzeti ellentétek is Erdélyben. Ismeretes mindannyiunk előtt az uralkodó osztályok sovínizmust szító politikája. Az eddigi kutatások a nemzeti kérdésnek éppen ezt az oldalát vizsgálták elsősorban. De a kormányoknak ez a törekvése a legtöbb esetben kudarcot vallott a tömegek ellenállása miatt, s így az ellentétek a kizsákmányoló osztályok síkján dúltak. A korabeliek írásai gyakran utalnak erre. A neves román publicista és történétíró, George Barițiu írja a hetvenes években: „Gyűlölet, gyűlölködés ismeretlen a nemzetek között, ez csak a vagyonosok és privilégizált osztályok között van.“

Hogy újabb lépést tehesünk a nemzeti probléma múltjának feltárása terén, arra van szükség, hogy a tömegek, dolgozók mindennapi életét, a közöttük kialakult kapcsolatot, az egyetértés, testvériség tényét tanulmányozzuk, amire Erdély története ezer és ezer ilyen példát szolgáltat. Amikor 1861-ben Kővár vidékének autonómiája veszélybe került, s az itteni lakosok régi hagyományaik és szervezési szabadságuk tiszteletben tartását követelték, a következőket hangsúlyozták: „Kővár 65 000 lakosa, románok és magyarok a legnagyobb egyetértésben élnek az egyenlőség elvének tiszteletben tartása szellemében.“ Ezt domborította ki az 1861. január 13—16. között Nagyszebenben lezajlott román nemzeti konferencia határozata is. 1864-ben ugyan-csak Barițiu mondja a szebeni diéta munkálatai során: „Ebben az országban együtt éltek, együtt szenvedtek a románok generációkon át az együtt lakó népekkel, együtt ontották vérüket és együtt akarnak élni századokon át.“

Az együttműködés, egyetértés tényét illusztrálja a következő példa is a múlt század hatvanas éveiből: Csáky György birtokos 1000 forintot adományozott az ASTRA kolozsvári fiókjának, 5000 hold erdőt Nagyalmás román—magyar lakosságú községnek s 1720 hold erdőt a falu templomának és iskolájának. Az együttműködés szelleme tükröződik a későbbi korokra vonatkozó dokumentumokból is. A század végén kibontakozó munkásmozgalom helyi szervezetei a hagyományokra támaszkodva, tudatosan törekszenek a különböző nyelvű dolgozók összefogására Erdélyben a szabadság kivívása és a kizsákmányolás megszüntetése céljából. A levéltárak anyaga, a munkássajtó, a munkásszervezetek kiáltványai és programjai mind a szoros együttműködést, harmóniát hangsúlyozzák. Nem sikerült megtörni ezt a hagyománygyökűs együttműködést az első világháború előtti években sem. A haladó román és magyar képviselők számtalanszor hangsúlyozták a népi elemek együttműködését, többen közülük követelték a nemzeti egyenjogúság elvének törvénybe iktatását, s elítélték a kormányok sovínizta politikáját.

Evről évre mind nagyobb azoknak a román, magyar és német hallgatónak a száma, akik államvizsga-dolgozataikban a nemzeti kérdésnek ezzel az oldalával, a nemzetiségi kapcsolatokkal foglalkoznak. E szempont vezeti a kolozsvári történeti intézetben az elmúlt évek során alakult egyik újkori munkaközösséget is. Tagjai arra törekednek, hogy az erdélyi román nép politikai harcaira vonatkozó, T. V. Păcățian szerkesztette Cartea de Aur múlt századi köteteit és azokat a forrásgyűjteményeket, melyek kizárólag az uralkodó osztályok nemzetiségi politikájára utalnak, kiegészítsék a román, magyar és német lakosság közös tevékenységét, közös munkáját tükröző forrásanyaggal. A munkaközösség feladata nem könnyű, mert ilyen vonatkozású, dokumentum-értékkel bíró irat a megyei levéltárak hivatalos jellegű, adminisztrációs alapjaiban nem sok van. De eredményes lehet a törvényszékek úrbéri peres anyagainak, személyi jellegű levéltári testek anyagainak, egyes napilapok hasábjainak, helyi monográfiák fejezeteinek figyelmes áttanulmányozása.

Nem fölösleges e szempontból tüzetesen átvizsgálni a kisebb városok napi- vagy hetilapjait, a községi levéltárakat, parokiális iratanyagokat (historia domus), kulturális intézetek, iskolák levéltáryagát sem.

E munkaközösség eredményes munkát tehát csak akkor végezhet, ha felfrissíti, kiszélesíti kutatási területeit, s ha nem kizárólag az eddigi dokumentációra támaszkodik. Olyan anyag felé kell fordulnia, amely a nép életének mindennapjaira vonatkozik, és nem a volt állami szervek politikájára, tevékenységére. Nem szabad elfelednünk azt, hogy a nemzeti kérdés nemcsak az uralkodó osztályok és elnyomó szerveik vagy a nemzetiségi vezéregyenységek kérdése, hanem a tömegeké is, s úgy vélem, bátran hangoztathatjuk, elsősorban az övék, hiszen mindennapi szívós munkájukkal ők teremtették meg a feltételeket a régi rendszert elsöprő forradalmakra, s ők maguk vívták ki szabadságukat.

Az elmondottakból kiindulva hangsúlyozni kívánjuk, hogy a kolozsvári történeti intézet újkori munkaközösségének e terve csak úgy teljesíthető, ha segítségére sietnek vidéki városaink, községeink történészei. Ugyanilyen fontos a különböző szakemberek, néprajzosok, muzeológusok, szociológusok megnyerése is a kutatás számára.

Távolabbi perspektivaként megemlítjük, hogy miután közös erővel elvégezzük a vázolt dokumentációs munka orozslánrészét, sor kerülhet a már régóta igényelt, nagyobb lélegzetű, a nemzeti kérdés minden oldalát érintő monográfia elkészítésére. Ha a legfontosabb dokumentumok, adatok az erdélyi tömegek együttműködésére vonatkozóan ismertek lesznek, mérlegre állíthatjuk és kitapogathatjuk: vajon egyrészt milyen mértékben jellemző a nemzeti kérdésre a XIX. században és a XX. század első évtizedeiben a felszabadulásig az uralkodó osztályok és az elnyomott nemzetiségek vezéregyenységei, pártjai közötti ellentét, mennyit nyomott a latban ez a történelem alakulásában, másrészt milyen fokban játszott szerepet az események fejlődésében a román, magyar, német és más nemzetiségű tömegek együttes tevékenysége, óhaja, szándéka és harca. Ezenkívül e kérdés tisztázása hozzájárulás lesz a hazai szocialista nemzet és szocialista nemzetiség történelmi kialakulási folyamatainak fokozottabb megértéséhez.

JANUS PANNONIUS

Hunyadi sírfelirata

*János nyugszik e helyt, a töröknek hajdani réme;
Harcos Pannoniát kormányozta dicsón.
Szülte Hunyad, Beszterce fogadta be egykori grófként,
S Gyulafehérváron nyugszik a nándori hős.*

Tóth István fordítása